

Галина МАЦЮК

Львівський національний університет імені Івана Франка

Розвиток теорії соціолінгвістики: формування змісту поняття „мова ворожнечі” як форми дискурсивної дискримінації

Мовна ситуація в Україні вимагає аналізу такого нового питання, як мова ворожнечі, або форма дискурсивної дискримінації, яку реалізують віртуальні ЗМІ. Результати соціологічного моніторингу українського суспільства за 1992–2012 рр. засвідчують, що в Україні зростають показники дискримінації та утиску прав та інтересів українців (якщо в 2010 р. цей показник був 7,8, то в 2012 р. вже 8,4) і зменшуються показники дискримінації, наприклад, щодо росіян (з 4,3 до 3,7) та євреїв (з 4,6 до 3,4)¹. Мета статті – розкрити зміст поняття „мова ворожнечі” на матеріалі міжнародного та українського законодавства та виявити шляхи дослідження цього явища для характеристики сучасної мовної ситуації в Україні. Методика дослідження цієї проблеми базується на використанні теорій соціальної комунікації, мовної особистості, дискурс-аналізу. Труднощі вивчення полягають в тому, що в українській соціолінгвістиці ще не вироблена теоретична модель для опису дискримінації та її дискурсивного різновиду, мови ворожості. У статті розглянемо досвід вивчення проблеми дискримінації в західній науці, з’ясуємо, як формується зміст поняття „мова ворожнечі” в міжнародному та українському законодавстві і які є шляхи аналізу мови ворожнечі як ознаки дискурсу віртуальних ЗМІ.

1. Досвід вивчення дискримінації в західній науці

Питання дискримінації досліджують з метою допомоги роботі соціальних працівників. Про це свідчить низка праць: Lena Dominelly, *Anti-Racist*

---

¹ *Українське суспільство 1992–2012. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг*, за ред. В. Ворони, М. Шульги, Київ 2012, с. 565.

Social Work: A Challenge for White Practitioners and Educators (1988); Michael Banton, *Discrimination* (1994); Neil Thompson, *Promoting Equality. Challenging Discrimination and Oppression in the Human Services* (1998); Phil Clements, Tony Spinks, *The Equal Opportunities. Handbook. Third edition. How to Deal with Everyday Issues of Unfairness* (2000); Moris Polanco, *The Philosopher and the Democratic Construction of Society* (2006); Kavin Lang, *Poverty and Discrimination* (2011) та ін. Зміст цих досліджень ілюструє міжпредметний підхід до вивчення сутності дискримінації в тісному зв'язку із питаннями етнічності, раси. В основу підходу покладено співпрацю соціологів, антропологів, соціальних філософів та ін., результати досліджень, які взаємодоповнювальні і стосуються розкриття змісту підпорядкованих понять, зокрема шовінізму, міфів, нації, ностальгії, маргіналізації, упередження, нетолерантності та інших категорій, див.: *Dictionary of Race, ethnicity and Culture* (2003)².

Чому важливо вивчати дискримінацію? Щоб сприяти тим, хто виріс у своїй культурі і чия свідомість на новому етапі життя зазнає нових впливів навколишнього середовища, історії, в тому числі релігії, наукового знання і медіакомунікації як порушення прав, в тому числі і мовних.

Сутність дискримінації насправді складна, це явище має психологічні, соціологічні, економічні та політичні корені. В основі дискримінації лежить розуміння нерівності та ідеології, які важливо вивчати в науці. Подібно до термінів *демократія*, *свобода*, термін *рівність* вживають різні політичні групи, щоб обґрунтувати і реалізувати на практиці власні цінності чи інтереси. У цьому розумінні „рівність” стає ідеологічним поняттям. Один добре відомий підхід до показу переваг рівності – це рівність можливостей. Саме така філософія рівності підкреслює можливості більше, ніж результат (адже він може бути будь-яким).

Оскільки дискримінацію підтримує ідеологія як влада ідей, то саме ідеологія та дискурс стають центральними в аргументації. Сьогодні соціолінгвістика, як і всі гуманітарні дисципліни, повинна вирішувати питання дискримінації у всіх аспектах теорії, політики, практики. (Ідея полягає в доказі переваг рівності засобами науки, а не просто в посиленні захисту).

Дискримінація і гноблення – близькі поняття, що пов'язані із нерівністю. На рівні економіки цей зв'язок виявляється в різному розподілі фінансових ресурсів і вигод, що є ключовим чинником основи бідності і становить частину форм дискримінації. На соціальному рівні зрозуміло, що людина інтегрується в суспільство з погляду соціальних показників, зокрема класу, раси чи статі. На етнічному рівні боротьба з дискримінацією є питанням моральності та цінностей. На ідеологічному – нерівність передбачає контроль ідей, знань, інформації і подібних ресурсів у створенні структурованої нерівності між групами

---

² *Dictionary of Race, ethnicity and Culture*, ed. by G. Bolaffi, R. Bracalenti, P. Braham, S. Gindro, London, New Delhi 2003.

чи окремими особами. На психологічному рівні важливими є три аспекти – когнітивний, емоційний, конотативний³.

Отже, розглянуті праці ілюструють, що розкриття дискримінації, а звідси і мови ворожнечі як її форми зокрема, потрібно здійснювати з урахуванням міжпредметного підходу. У соціолінгвістиці все ще небагато праць присвячених подібним питанням. Як правило, вони розглядають аспекти дискримінації у зв'язку із вивченням мовної політики, мовної ситуації та її ознак. Насамперед, дискримінацію розглядають як реалізацію мовних прав людини взагалі: J. Baugh, *Linguistic Discrimination in Educational Contexts* [in:] *Language Policy and Political Issues in Education*, vol. 1, ed. R. Wodak, D. Corson (1997); у контексті праць про мовні права меншин: *Linguistic Human Rights: Overcoming Linguistic Discrimination*, ed. T. Skutnabb-Kangas, R. Phillipson, M. Rannut (1995); T. Skutnabb-Kangas, R. Phillipson, *Linguistic human rights, past and present* [in:] *Human Rights. Overcoming Linguistic Discrimination. Contributions to the Sociology of Language* (1994); T. Skutnabb-Kangas, *Human Rights and language policy in education* [in:] *Language Policy and Political Issues in Education*, vol. 1, *Encyclopedia of Language and Education*, 2nd edition (2008).

Проблему мовної дискримінації в Україні почали доносити до суспільства журналісти⁴. Сьогодні в ньому вже є запит на вивчення питання у зв'язку із мовною ситуацією в Україні та політичними спекуляціями щодо мовних прав російськомовного населення. Тому так важливо створити теоретичну модель аналізу дискримінації та її форм у соціолінгвістиці. Це посприє розкриттю мови ворожнечі як форми дискурсивної дискримінації та ознаки мовної ситуації.

2. Формування змісту поняття „мова ворожнечі” в міжнародному та українському законодавстві

За нашими спостереженнями, семантичне поле *дискримінація*, як і семантичне поле *мова ворожнечі*, відсутнє у словниках. Це опосередкована ознака того, що проблема нова не тільки для соціолінгвістики, але і для інших наук (не дивно, адже сам закон про попередження дискримінації прийнятий в Україні щойно в 2012 р.).

Ознаку „дискримінація на мовному ґрунті” не розкриває тлумачний словник, фіксуючи значення слова *дискримінація*: це „обмеження або позбавлення прав певних категорій громадян за расовою або національною належністю, політичними та релігійними переконаннями. У міжнародних відносинах – створення умов, які ставлять яку-небудь державу (групу держав), її організації та громадян у гірше становище порівняно з іншими”⁵. Мовну підставу для дискримі-

³ M. Banton, *Discrimination*, Open University Press, Buckingham, 1994, p. 4-10.

⁴ О.І. Крмар, *Linguistic Discrimination in Modern Ukraine*, <http://ukrainianweek.com/Society/78764>, [16.04.2014].

⁵ *Великий тлумачний словник сучасної української мови*, Київ 2001, с. 223.

нації не відображає й словник-довідник соціального працівника Л. Кизименко і Л. Бедної, див. визначення: дискримінація – це „обмеження в правах, позбавлення рівних прав окремих осіб і певних категорій населення країни за ознаками національної належності, соціального походження, політичних та релігійних поглядів, статі, віку та ін.”⁶. У юридичній енциклопедії є терміни *дискримінація* та *дискримінація релігійна* без висвітлення мовної ознаки, а терміни *мова ворожості/ворожнечі/ненависті* відсутні⁷. У словнику соціологічних термінів і понять термін *дискримінація* реалізує значення без вказівки на мову, а термін *мова ненависті* теж відсутній⁸.

Проаналізована джерельна база показує, що міжнародні та українські нормативно-правові акти спочатку прописали дії – злочини на ґрунті ненависті, лінгвістичним виявом яких є мова ворожнечі. Першим документом, який розкрив дії, що розцінюються як прояви мови ворожнечі, була Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, прийнята Генеральною Асамблеєю 21 грудня 1965 (Україна підписала і ратифікувала документ в 1994 році)⁹. Ст. 4 цього документа проголошує, що „держави-учасниці осуджують всяку пропаганду і всі організації, які ґрунтуються на ідеях або теоріях переваги однієї раси чи групи осіб певного кольору шкіри або етнічного походження або намагаються виправдати, або заохочують расову ненависть і дискримінацію в будь-якій формі”, а також „оголошують злочином, що карається за законом, всяке поширення ідей, оснований на расовій перевазі або ненависті, всяке підбурювання до расової дискримінації”¹⁰. Тобто дії, виражені мовою ворожнечі (як заохочення або виправдання дискримінації, підбурювання до дискримінації), почали трактувати як злочини на ґрунті ненависті.

Рамкова конвенція про захист національних меншин 1995 р. (Україна ратифікувала документ 9 вересня 1997 року) конкретизувала ознаки, які характеризують дискримінацію, див. статтю 6: „Сторони зобов’язуються вживати належних заходів для захисту осіб, які можуть стати об’єктами погроз або актів дискримінації, ворожого ставлення чи насильства на підставі їхньої етнічної, культурної, мовної або релігійної самобутності”¹¹.

⁶ Л. Кизименко, Л. Бедна, *Словник-довідник соціального працівника. Для студентів та соціальних працівників*, <http://ipp.lp.edu.ua/Library/004/004.html>, [16.04.2014].

⁷ *Юридична енциклопедія: в 6 т., редкол. Ю. Шемшученко та ін.*, Київ 1998, <http://leksika.com.ua/legal/dip-dok/>, [16.04.2014].

⁸ Є. Біленький, М. Козловець, І. Саух, В. Федоренко, А. Котвицький, В. Цибульський, А. Жиловага, В. Дебой, *Соціологія: Словник термінів і понять*, за ред. Є. Біленького, М. Козловця, Київ 2006, с. 81.

⁹ *Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації*, http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_105, [16.04.2014].

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Рамкова конвенція про захист національних меншин*, http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_687, [16.04.2014].

Дефініцію терміна *мова ворожнечі* запропоновано тільки в 1997 р. в Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи № 97(20) Про „наклепницькі висловлювання” (в українському перекладі). Термін позначав „всі форми висловлювань, які поширюють, підбурюють, заохочують чи виправдовують расову ненависть, ксенофобію, антисемітизм або інші форми ненависті, що ґрунтується на нетерпимості, у т. ч. нетерпимості, що знаходить своє вираження у воєвничому націоналізмі й етноцентризмі, дискримінації та ворожості стосовно меншин, мігрантів і осіб іммігрантського походження”. У цьому розумінні мова ненависті поширюється на всі висловлювання, які спрямовані проти якоїсь однієї особи або групи осіб. Визначення деталізує перелік дій та їх виконавців, які мова ворожнечі позначає.

У 2003 р. ухвалено Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність (набув чинності в Україні з 1 березня 2006 р.). Держави-сторони цього документа зобов’язані вжити законодавчих та інших заходів, що необхідні для визнання відповідно до національних правових норм злочинами таких дій, які містять прояви нетерпимості та ненависті. Дефініція об’єднала дискримінацію і її засіб вираження – мову ворожості: „расистський та ксенофобний матеріал” означає будь-який письмовий матеріал, будь-яке зображення чи будь-яке інше представлення ідей або теорій, які захищають, сприяють або підбурюють до ненависті, дискримінації чи насильства проти будь-якої особи або групи осіб за ознаками раси, кольору шкіри, національного або етнічного походження, а також віросповідання, якщо вони використовуються як привід для будь-якої з цих дій” (ст. 2)¹².

У цьому ж документі окреслено перелік злочинів, вчинених на основі нетерпимості. Їх характеристика містить імпліцитну та експліцитну апеляцію до засобу вираження – мови ворожнечі: „розповсюдження або іншим чином надання громадського доступу через комп’ютерні системи расистського та ксенофобного матеріалу” (ст. 3); зроблені через комп’ютерну систему погрози вчинити тяжкий злочин, який карається згідно з національним законодавством, „проти (і) осіб з причини їх належності до групи, яка відрізняється за ознаками раси, кольору шкіри, національним або етнічним походженням, а також віросповіданням, якщо вони використовуються як привід для будь-якої з цих дій” (ст. 4); публічні образи „через комп’ютерну систему (і) осіб з причини їх належності до групи, яка відрізняється за ознаками раси, кольору шкіри, національним або етнічним походженням, а також віросповіданням, якщо вони використовуються як привід для будь-якої з цих дій; або (ii) групи осіб, яка відрізняється за будь-якою з цих характеристик” (ст. 5); „розповсюдження або іншим чином надання громадського доступу через комп’ютерні системи до матеріалу, який заперечує, значно мінімізує, схвалює або виправдовує дії, які

---

¹² Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність, який стосується криміналізації дій расистського та ксенофобного характеру, вчинених через комп’ютерні системи, http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_687, [16.04.2014].

є геноцидом або злочинами проти людства, як це визначено в міжнародному праві і як це визнано заключними та обов'язковими рішеннями Міжнародного військового трибуналу, заснованого згідно з Лондонською угодою від 8 серпня 1945 року, або будь-якого іншого міжнародного суду, заснованого відповідними міжнародними документами ” (ст. 6)¹³.

У 2009 р. Бюро ОБСЄ опублікувало методичний посібник „Злочини на ґрунті ненависті: попередження та реагування”, в якому описані форми злочинів на ґрунті ненависті, серед них і мова ворожнечі, тобто „різні види висловлювань, які базуються на ворожнечі, що демонструють чи розпалюють ворожнечу по відношенню до групи осіб (чи окремої особи з причини її приналежності до групи)”. До терміна *мова ворожнечі* вживався синонім *пропаганда ненависті*¹⁴.

У Раді Європи мову ненависті розглядають і щодо дискримінації за ознаками сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності. Комітет міністрів ухвалив Рекомендацію (2010), в якій є визначення *промов ненависті*: „держави-члени повинні вживати належних заходів для боротьби з усіма формами висловлювань, у тому числі в ЗМІ та Інтернеті, які можуть розумно вважатися такими, що спрямовані на розпалення, поширення чи пропаганду ненависті або інших форм дискримінації”. Стверджується, що „промови ненависті” „повинні заборонятися і публічно спростовуватися кожного разу, коли б вони не відбувалися”¹⁵. Цей підхід реалізує і навчальний посібник з проблематики „Мови ненависті”, в якому запропоновано узагальнене значення терміна і розкрито ситуації розпалювання ненависті: проти осіб або груп осіб з мотивів їхньої расової належності, з релігійних міркувань чи розпалювання інших видів ненависті, які викликані нетерпимістю і „виявляються у формі агресивного націоналізму та етноцентризму”¹⁶. Узагальнене значення терміна *мова ворожнечі* дає організація „Міжнародна амністія”: „Мова ворожнечі (англ. „hate speech”) в широкому розумінні – це будь-яке самовираження з елементами заперечення принципу рівності всіх людей у правах”, термін використовується для позначення „будь-якої публічної „мовної дії”, яка „видозмінює, спотворює соціальні відносини, слугує причиною агресії, насилля, ворожнечі та конфліктів за принципом національного, релігійного, соціального, іншого розрізнення, є потужним деструктивним та дестабілізуючим фактором у розвитку сучасної світової спільноти”¹⁷.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Злочини на ґрунті ненависті: запобігання та реагування*, Харків 2012, с. 9.

¹⁵ Рекомендація СМ/Rec(2010)5 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про заходи з боротьби проти дискримінації за ознаками сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності, gay.org.ua/documents/recommendation_CE_KM-u.doc, [16.04.2014].

¹⁶ А. Вебер, *Навчальний посібник з проблематики „мови ненависті”*, пер. з англ. Східно-Європейського Інституту Розвитку, за заг. ред. О. Павліченка, Київ 2010, с. 8-9, <http://www.irf.ua/files/ukr/hatespeech.pdf>, [16.04.2014].

¹⁷ Ю. Чумак, *Зазначення етнічного походження правопорушників як вияв мови ворожнечі*, <http://umdpl.info/index.php?id=1235568614>, [16.04.2014].

В українському законодавстві заборону пропаганди та підбурювання до расової дискримінації містить ст. 161 Кримінального кодексу України та Закон „Про громадські організації”. Наприклад, ст. 161 про Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або релігійних переконань ККУ окреслює карний злочин на ґрунті ненависті і виявлений в мові ворожнечі: „Умисні дії, спрямовані на розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності, або образу почуттів громадян у зв’язку з їхніми релігійними переконаннями, а також пряме чи непряме обмеження прав або встановлення прямих чи непрямих привілеїв громадян за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками”¹⁸.

Учасники Моніторингу проявів расової та етнічної ворожнечі чи нетерпимості в українському сегменті Інтернету засвідчили, що обидва закони не дають можливості їх застосовувати для переслідування за злочини, пов’язані з мовою ворожнечі: „Частково це пов’язано із невдалим формулюванням ст. 161, що робить майже неможливим кримінальне переслідування підозрюваних у пропаганді ненависті чи ворожнечі, через практичну неможливість довести саме умисність цієї дії, а також неможливість застосування цієї статті, коли мова йде про образу почуттів та гідності не окремих громадян, а представників цілої спільноти чи меншини”¹⁹.

У 2012 р. Верховна Рада вперше прийняла Закон України „Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні” (від 06.09.2012). Він фіксує дефініцію терміна *дискримінація* („це рішення, дії або бездіяльність, спрямовані на обмеження або привілеї стосовно особи та/або групи осіб за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, сімейного та майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (далі – певні ознаки), якщо вони унеможливають визнання і реалізацію на рівних підставах прав і свобод людини та громадянина”), а також подає опис виду дискурсивної дискримінації, який можна співвіднести із мовою ворожості. Так, ст. 1 розкриває підбурювання до дискримінації: „вказівки, інструкції або заклики до дискримінації стосовно особи та/або групи осіб за їх певними ознаками”²⁰,

¹⁸ Кримінальний кодекс України, http://kodeksy.com.ua/kriminal_nij_kodeks_ukraini/statja-161.htm, [16.04.2014].

¹⁹ І. Федорович, С. Ковбасюк, В. Ліхачев, М. Буткевич, *Моніторинг проявів расової та етнічної ворожнечі чи нетерпимості в українському сегменті Інтернету – поширення мови ворожнечі та заклик до нетерпимості (мова ворожнечі, як зброя для правої риторики)*, за ред. І. Федоровича, Київ 2011, http://noborders.org.ua/wp-content/uploads/2011/11/cyberhate_2011.pdf, [16.04.2014].

²⁰ Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні, <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5207-17>, [16.04.2014].

що відповідає сутності мови ненависті. Також у Законі є дефініція терміна *утииск* як „небажаної для особи та/або групи осіб поведінки, метою або наслідком якої є приниження їх людської гідності за певними ознаками або створення стосовно такої особи чи групи осіб напруженої, ворожої, образливої або зневажливої атмосфери”²¹. Розглянуті приклади дають підставу вважати, що український закон уникає терміна *мова ворожнечі*, хоча і враховує дії проти особи чи групи осіб, які ним позначаються.

Очевидно, що поняття „мова ворожнечі” як форма дискурсивної дискримінації розглядається з площини прав людини, зокрема свободи вираження поглядів. Ознаки поняття обґрунтовували міжнародні та українські законодавчо-правові акти, які регулюють згадані питання. Досьогодні вже існують певні параметри, за якими можна відрізнити висловлювання, які є образливими, але повністю захищені правом на свободу вираження поглядів, від тих висловлювань, на які подібний захист не поширюється. Перспективи аналізу проблеми пов’язані із потребою мовозначного обґрунтування і конкретним аналізом дискурсу ЗМІ, який реалізує мову ворожнечі як вияв дискурсивної дискримінації.

3. Мовознавчий підхід до розкриття змісту поняття „мова ворожнечі”

Питання стало актуальним у зв’язку з розпалюванням міжетнічних конфліктів у пресі. В українському мовознавстві про це все ще поодинокі публікації, як „Моніторинг проявів расової та етнічної ворожнечі чи нетерпимості в українському сегменті Інтернету – поширення мови ворожнечі та заклик до нетерпимості (мова ворожнечі як зброя для правої риторики)”²².

Отриману характеристику різновидів мови ворожнечі можна покласифікувати за тематикою, розкриттям об’єкта номінації, способом поширення мови ворожості в соціумі та її відповідністю складу злочину.

1. *Різновиди мови ворожнечі щодо виявленої тематики.* Палітра тем широка, це заклики до ворожнечі, „до дискримінації, зокрема у вигляді загальних гасел; завуальовані заклики до насильства та дискримінації (пропаганда „позитивних” історичних та сучасних прикладів насильства та дискримінації, вислови щодо бажаності цього); створення негативного образу тієї чи іншої дискримінованої групи без конкретних звинувачень; виправдання історичних випадків насильства чи дискримінації; публікації та окремі висловлювання, що ставлять під сумнів загальновідомі історичні факти насильства та дискримінації; твердження про неповноцінність (у широкому розумінні) тієї чи іншої дискримінованої групи; твердження щодо історичних злочинів тієї чи іншої дискримінованої групи як

²¹ *Ibidem*.

²² І. Федорович, С. Ковбасюк, В. Ліхачев, М. Буткевич, *op. cit.*

такої; твердження щодо кримінальності тієї чи іншої дискримінованої групи; твердження щодо моральних недоліків тієї чи іншої дискримінованої групи; роздуми щодо непропорційного домінування тієї чи іншої дискримінованої групи (у питаннях матеріального добробуту, представництва в органах влади тощо); звинувачення тієї чи іншої дискримінованої групи або її представників в негативному впливі на суспільство чи державу; згадка тієї чи іншої дискримінованої групи або її представників у негативному контексті; заклики не дозволити закріплення у певному регіоні мігрантів, що належать до тієї чи іншої групи; цитування явно дискримінуючих висловлювань та текстів без коментарів, що дозволяють відмежовувати позицію видання чи журналіста від позиції цитованої особи чи організації; надання місця для явної пропаганди дискримінації без редакційного коментаря чи полеміки; звинувачення дискримінованої групи у спробах захопити владу чи територіальній експансії, у буквальному значенні; заперечення громадянства (згадка громадян України як іноземців на основі їхньої етнічної ідентифікації); згадка про етнічну належність чи громадянство у кримінальній хроніці, коли це не є невід'ємною частиною картини кримінального інциденту”²³.

2. *Різновиди мови ворожнечі за способом розкриття об'єкта номінації.* Мова ворожнечі буває пряма та непряма. Перша називає об'єкт ненависті, друга, поділивши людей на різні групи, виокремлює роль однієї з них, враховує історичний чи культурний контекст, намагаючись диференціювати значущість однієї групи щодо іншої.

3. *Різновиди мови ворожнечі за способом поширення в соціумі.* Існує публічний вияв мови ворожнечі, його ілюструють заяви, вислови, інтерв'ю, заклики щодо осіб та цілого народу, зафіксовані в нормативних актах, у ЗМІ чи рекламі. Приватний вияв мови ворожнечі розкривають приклади некоректного та дискримінаційного ставлення до представників інших груп у міжособистісній комунікації.

4. *Різновиди мови ворожнечі щодо відповідності складу злочину.* Криміналізована мова ворожнечі – та, що містить склад злочину (він передбачений законодавством), вказівку на дії (погрозу, підбурювання, наклеп, заклик до дій певного характеру, заперечення (наприклад, Холокосту), пропаганду переваги однієї групи над іншою. Усі ці ознаки виступатимуть елементами злочину.

Мова ворожості постає як спосіб „мовного конструювання моделей і практик соціальної нерівності”²⁴. Вироблено шкалу вираження дискримінаційних лозунгів та закликів у трьох групах: *жорсткий рівень мови ворожості* (прямі та приховані заклики до насильства; заклики до насильства у вигляді загальних

²³ *Ibidem*.

²⁴ Э. Понарин, Д. Дубровский, А. Толкачева, Р. Акифьева, *Индекс (ин) толерантности прессы* [в:] *Язык вражды против общества*, сост. А. Верховский, Москва 2007, с. 91.

гасел; заклики до дискримінації; заклики до дискримінації у вигляді загальних гасел; завуальовані заклики до насильства та дискримінації (пропаганда і історичних та сучасних випадків насильства та дискримінації); *середній рівень мови ворожості* (виправдання випадків насильства та дискримінації; публікації, які ставлять під сумнів загальноновизнані випадки історичних злочинів; звинувачення етнічної групи в історичних злочинах; твердження про кримінальність етнічної чи релігійної групи; твердження про непропорційну перевагу тієї чи іншої групи в плані матеріального достатку або у владних структурах; звинувачення у негативному впливі тієї чи іншої групи на суспільство; заклики не допустити вкорінення тієї чи іншої етнічної групи в певному регіоні); *порівняно м'який рівень мови ворожості* (створення негативного образу етнічної групи; згадка назви етнічної групи в негативному контексті; твердження про неповноцінність; твердження про моральні вади тієї чи іншої етнічної групи; згадка тієї чи іншої етнічної групи в принизливому контексті; цитування ксенофобних висловлювань без коментаря, який засвідчує відмежування автора від представленої позиції)²⁵. Окремого аналізу вимагають і засоби вираження, зокрема нейтральні слова чи словосполучення з негативною конотацією, спеціалізовані лексеми²⁶.

Систематизовані ознаки змісту поняття „мова ворожнечі” в міжнародному та українському законодавстві, мовознавчий аналіз засобів мови ненависті в дискурсі ЗМІ – це лише перші кроки в дослідженні мови ворожості як форми дискурсивної дискримінації та ознаки мовної ситуації в Україні. Нові завдання полягають в уніфікації змісту категорій та значень відповідних термінів „дискримінація”, „дискурсивна дискримінація”, „мова ворожнечі”, які сьогодні не тільки ілюструють розвиток теорії соціолінгвістики і нових семантичних полів *дискримінація* чи *мова ворожнечі* в її терміносистемі, але й повинні використовуватися в ролі нового інструментарію для аналізу сучасної мовної ситуації в Україні.

ДЖЕРЕЛА

Біленький Є., Козловець М., Саух І., Федоренко В., Котвицький А., Цибульський В., Жиловага А., Дебой В., *Соціологія: Словник термінів і понять*, за ред. Є. Біленького, М. Козловця, Київ 2006.

Великий тлумачний словник сучасної української мови, Київ 2001.

Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність, який стосується криміналізації дій расистського та ксенофобного характеру, вчинених через комп'ютерні системи, http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_687, [16.04.2014].

Злочини на ґрунті ненависті: запобігання та реагування, Харків 2012.

²⁵ *Ibidem*, с. 81–82.

²⁶ О. Коробкова, *Маркеры языка вражды в номинациях этнической принадлежности: социолингвистический аспект* [в:] „Известия Российского государственного педагогического университета имени Герцена. Филология”, № 111, 2009, с. 200.

- Кизименко Л., Бедна Л., *Словник-довідник соціального працівника. Для студентів та соціальних працівників*, <http://ipp.lp.edu.ua/Library/004/004.html>, [16.04.2014].
- Кримінальний кодекс України, http://kodeksy.com.ua/kriminal_nij_kodeks_ukraini/statja-161.htm, [16.04.2014].
- Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_105, [16.04.2014].
- Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні, <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5207-17>, [16.04.2014].
- Рамкова конвенція про захист національних меншин, http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_055, [16.04.2014].
- Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи – № 97(20) Про „наклепницькі висловлювання”, [http://www.coe.kiev.ua/docs/km/r\(97\)20.htm](http://www.coe.kiev.ua/docs/km/r(97)20.htm) [16. 04.2014].
- Рекомендація СМ/Рес(2010)5 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про заходи з боротьби проти дискримінації за ознаками сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності, gay.org.ua/documents/recommendation_CE_KM-u.doc, [16.04.2014].
- Українське суспільство 1992–2012. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг, за ред. В. Ворони, М. Шульги, Київ 2012.
- Юридична енциклопедія: в 6 т., редкол. Ю. Шемшученко та ін., Київ 1998, <http://leksika.com.ua/legal/dip-dok/>, [16.04.2014].
- Kramar Ol., *Linguistic Discrimination in Modern Ukraine*, <http://ukrainianweek.com/Society/78764>, [16.04.2014].

БІБЛІОГРАФІЯ

- Вебер А., *Навчальний посібник з проблематики „мови ненависті”*, пер. з англ. Східно-Європейського Інституту Розвитку, за заг. ред. О. Павліченка, Київ 2010, <http://www.irf.ua/files/ukr/hatespeech.pdf>, [16.04.2014].
- Коробкова О., *Маркеры языка вражды в номинациях этнической принадлежности: социолінгвістический аспект* [в:] „Известия Российского государственного педагогического университета имени Герцена. Филология”, № 111, 2009, с. 200–205.
- Понарин Э., Дубровский Д., Толкачева А., Акифьева Р., *Индекс (ин)толерантности прессы* [в:] *Язык вражды против общества*, сост. А. Верховский, Москва 2007.
- Федорович І., Ковбасюк С., Ліхачев В., Буткевич М., *Моніторинг проявів расової та етнічної ворожнечі чи нетерпимості в українському сегменті Інтернету – поширення мови ворожнечі та заклик до нетерпимості (мова ворожнечі, як зброя для правої риторики)*, за ред. І. Федоровича, Київ 2011, http://noborders.org.ua/wp-content/uploads/2011/11/cyberhate_2011.pdf, [16.04.2014].
- Чумак Ю., *Зазначення етнічного походження правопорушників як вияв мови ворожнечі*, <http://umdp1.info/index.php?id=1235568614>, [16.04.2014].
- Banton M., *Discrimination*, Buckingham 1994.
- Baugh J., *Linguistic Discrimination in Educational Contexts* [in:] *Language Policy and Political Issues in Education*, vol. 1, ed. R. Wodak, D. Corson, 1997, p. 33-42.

- Clements P., Spinks T., *The Equal Opportunities. Handbook: How to deal with Everyday Issues of Unfairness*, Kogan Page 2000.
- Dictionary of Race, Ethnicity and Culture*, ed. by G. Bolaffi, R. Bracalenti, P. Braham, S. Gindro, London, New Delhi 2003.
- Dominelly L., *Anti-Racist Social Work. A Challenge for White Practitioners and Educators*, Macmillan/BASW, Basingstoke 1988
- Lang K., *Poverty and Discrimination*, Princeton University Press 2011.
- Linguistic Human Rights: Overcoming Linguistic Discrimination*, ed. T. Skutnabb-Kangas, R. Phillipson, M. Rannut, Berlin-New York 1995.
- Polanco M., *The Philosopher and the Democratic Construction of Society* [in:] R. Elveton (ed.) *Educating for Participatory Democracy. Paradoxes in Globalizing Logic*, 2003.
- Skutnabb-Kangas T., Phillipson R., *Linguistic human rights, past and present* [in:] *Human Rights. Overcoming Linguistic Discrimination. Contributions to the Sociology of Language*, Berlin-New York 1994, p. 71–110.
- Skutnabb-Kangas T., *Human Rights and language policy in education* [in:] *Language Policy and Political Issues in Education*, vol. 1, Encyclopedia of Language and Education, 2nd edition 2008, p. 107–119.
- Thompson N., *Promoting Equality. Challenging Discrimination and Oppression in the Human Services*, MacMillan Press 1998.

DEVELOPMENT OF SOCIOLINGUISTIC THEORY: FORMULATING THE NOTION OF ‘HATE SPEECH’ AS A FORM OF DISCOURSE DISCRIMINATION

The article formulates the need for studying the problem of hate speech, which is a form of discrimination, in sociolinguistics. The author describes the experience of studying discrimination in Western science (interdisciplinary approach) as well as aspects of formulating the notion in international and Ukrainian legislation. The paper also tracks the linguistic principles involved in examining the problem. The prospects for further research consist in the unification of category content and the meanings of the terms *discrimination*, *discourse discrimination* and *hate speech* in sociolinguistics with the purpose of applying these categories as tools for analysing the language situation in Ukraine.

Key words: sociolinguistic, sociolinguistic theory, ‘hate speech’, discrimination, discourse discrimination.